

Annette Elisabeth Doll

**“Det gråa lilla på en fläck – tre stenar och en m²”
– matematik, fysik och logiska slutsatser
i skandinaviska aforismer**

Gerhard Neumann skriver i inledningen till boken *Der Aphorismus. Zur Geschichte, zu den Formen und Möglichkeiten einer literarischen Gattung*:

Der Aphorismus entspringt in Deutschland in dem Augenblick, wo die Naturwissenschaften im Bewusstsein literarischer Autoren deren poetischen Bestrebungen gleichgewichtig oder annähernd gleichgewichtig entgegen treten.¹

[Aforismen uppstår i Tyskland i det ögonblick då naturvetenskaperna i de skönlitterära författarnas medvetande framstår som lika betydelsefulla eller nästan lika betydelsefulla som deras poetiska strävanden.]²

Det gäller tiden kring året 1800, då den tyska aforismen med Novalis, Schlegel och Goethe befann sig på en höjdpunkt som den aldrig skulle komma att uppnå igen. Georg Christoph Lichtenberg hade med sina *Sudelbücher*³ berett vägen för den tyska aforismen.

¹ Neumann, *Aphorismus*, 1976, s. 9.

² Alla svenska översättningar tjänar bara som arbetsöversättningar. För hjälpen med översättningarna tackar jag Erik Zillén och Susanna Albrecht.

³ Lichtenberg, *Sudelbücher*, 2006.

Aforismen blir vid den här tiden det avgörande mediet för att gestalta de dialektiska sammanhangen mellan det enkilda och det allmänna, “zum Zentrum der Frage nach der ‘Bedingung der Möglichkeit’ menschlicher Erkenntnis”,⁴ [till centrum för frågan om villkoren för den mänskliga kunskapens möjlighet]. Utgångspunkten är att människan som en varelse mellan ande och sensualitet bara kan utveckla sin kunskap om världen ur denna “ständigen Konflikt, dem ‘Hin- und Her’-Denken zwischen Situation und Reflexion”⁵ [permanent konflikt, ‘fram och tillbaka’-tänkandet mellan situation och reflektion]. Det är inte förvånande att i synnerhet fysik, matematik och logik, som ju brukar kallas de “exakta” vetenskaperna, används i tyska såväl som i skandinaviska aforismer för att nå kunskap. Aforistiker som Herman Bang, Atos Wirtanen eller Soya inte bara jämför aforismen med matematiska operationer och naturvetenskapliga slutsatser, när de skriver “aforismen är *som...*” (ett ord som kan bytas ut mot det matematiska tecknet “ \triangleq ”); hävdar även aforismernas likhet med matematik, fysik och logik, när de skriver “aforismen *är ...*” (ett verb som kan ersättas med likhets-tecken “=”). Bang beskriver – i en meta-aforism – aforismen som slutresultatet av en räkneuppgift; för Wirtanen är aforismen ett axiom, en sats som inte behöver bevisas, och Soya fastslår en formell likhet mellan aforismen och fysikens lagar:

Aforismen er en Slutningssum – på Foden af Tavlen – efter et udvisket Regnskab.⁶ (Herman Bang)

Aforismen är den axiomatiska satsen. Kan den bevisas, är den ingen aforism.⁷ (Atos Wirtanen)

Mange af de bedste aforismer har form som love i fysikken.

⁴ Neumann, *Aphorismus*, 1976, s. 8.

⁵ Neumann, *Aphorismus*, 1976, s. 9.

⁶ Jfr Bang, *Aforismer*, 1973, s. 10.

⁷ Wirtanen, *Aforistik*, 1965, s. 13.

Helt geniale bliver de hvis de tilmed er lige så rigtige.⁸ (Soya)

Ganska ofta använder aforismer matematiska funktionssymboler eller naturvetenskaplig terminologi. Ekvationer och proportionsrelationer ställs upp. Kausala relationer eller geometriska figurer beskriver den aforistiska tanken. Hur allt detta ser ut och varför aforistiker så ofta använder matematikens och naturvetenskapens uttrycksmöjligheter ska undersökas i denna uppsats.

Følelser = tanker med lyshastighet.⁹ (Olaf Bull)

Hysterin, strängt definierad: benägenheten att förkväva en själslig kvalitet eller realitet genom intensitet eller suggestion + det självbedrägeri, varigenom denna försimpling och förfälskning döljes.¹⁰ (Atos Wirtanen)

Ofta möter aforismens läsare definitioner av skilda slag. Men inte alltid är de så exakta, definitiva, orubbliga och obestridda som Olaf Bulls definition av känslor. Känslor reduceras i hans aforism på stående fot till tankar som förflyttar sig med ljusets hastighet. Det är ingen definition som ligger omedelbart nära till hands. Samtidigt säger den att det inte lönar sig att reda ut känslor, eftersom de är så kortvariga. Men i *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* konstateras:

In den meisten Fällen aphoristischen 'Definierens' [...] wird gerade ein marginaler oder gar bislang ganz unbemerkter Aspekt einer Sache zum Definiens ihres Begriffs hypostasiert und damit dem Leser in provozierender Überdehnung entgegengehalten.¹¹

[När aforismer uppställer definitioner är det i allmänhet en marginell eller hittills helt obemärkt aspekt av en sak som lyfts upp för att defi-

⁸ Soya, *Lommeuld*, 1955, s. 7.

⁹ Bull, *Ekko og regnbue*, 1987, s. 86.

¹⁰ Wirtanen, *Aforistik*, 1965, s. 25.

¹¹ Fricke, 'Aphorismus', 1992, s. 776.

nera dess begrepp för att på så vis konfrontera läsaren med en provocerande uttänjning.]

Aforismens tendens att definera på ett excentriskt sätt kan gå så långt att definitionen och det som ska definieras står i direkt motsats till varandra eller framkallar en paradox och att resultatet därmed blir ett slags retoriskt aktiverande skendefinition. I Bullexemplet understryker det matematiska likhetstecknet aforismens definitionskaraktär. Det ger sken av vetenskaplig exakthet och ökar samtidigt den provokationspotential som ska aktivera mottagaren. Som läsare vill man förstås inte förklara känslor bara som tankar som förflyttar sig med ljusets hastighet.

Också det andra exemplet av Atos Wirtanen, en finlandsvensk aforistiker, definierar ett begrepp på ett matematiskt exakt sätt, i form av en addition. Wirtanen kommer till slutresultatet att hysteri är summan av två termer. Ändå förvånas läsaren över den oprecisa formuleringen vad gäller de enskilda termerna. Den första innehåller två variabler som – för att stanna kvar inom det matematiska språket – inte är absolut ekvivalenta. Wirtanen talar om en “själslig kvalitet” eller “realitet” som genom “intensitet” eller “suggestion” kvävs. Inte heller de två andra begreppen, som bildar additionens andra term, är ekvivalenta, även om de inte framställer två helt konträra begrepp. Alldeles bortsett från att varken benägenhet eller självbedrägeri är matematiskt bestämbara och entydigt mätbara storheter! Slutligen spelar aforismens form på detta sätt aforismens innehåll. Bedrägeriet består inte bara i att ett själsligt tillstånd av förtvivlan utan vidare diagnostiseras som hysteri och att de egentliga sjukdomsorsakerna därmed döljs. Bedrägeriet ligger lika mycket i försöket att hävda att begreppet “hysteri” kan beskrivas med en enkel matematisk formel.

Andra aforismer placerar fysikaliska och matematiska termer i en aforistisk kontext i stället för att genomföra matematiska operationer:

En skugga utan bevis.¹² (Rabbe Enckell)

Bevistheten, *en sum af tilstande*.¹³ (Olaf Bull)

Jag söker ordens största effektivitetskoefficient – jag vill att de skall skära tyst och djupt.¹⁴ (Atos Wirtanen)

Dessa tre exempel använder fysikaliska och matematiska termer för att beskriva svåråskadliga fenomen som ljus- och skuggreflexer, medvetandetillstånd och ords verkningar, samtidigt som de exakta vetenskapernas konkreta termer får skapa kontrast. Så är en skugga inbegreppet av det som inte kan bevisas, när ljuskällan slocknar. Som läsare värjer man sig mot Olaf Bulls aforism, eftersom man vägrar tro att det mänskliga medvetandet endast är en summa av tillstånd som till på köpet inte ens specificeras närmare. Och Wirtanens formulering “jag söker” antyder att hävarmslagen – att uppnå den största verkningsförmågan med den minsta kraften – existerar i ett naturvetenskaplig sfär som fysiken men inte utan vidare kan överföras till språket. Letandet efter ord som samtidigt “skär tyst och djupt” kan inte genomföras med hjälp av en fysikalisk lag. Helt tydligt visar sig här spänningen mellan det rationella, gripbara och det irrationella, sinnliga området.

Också med proportions- och relationsförhållanden konfronteras aforismläsare om och om igen, en speciell form av jämförelse som ofta uppträder inom matematiken och fysiken. Här återges kvantitativa relationer mellan olikartade områden i ekvationens eller klimaxens form.¹⁵

Die Wirkung liegt meist mehr in der Kühnheit und Originalität der Verknüpfungen, die weit auseinanderfallende Verhältnisse in

¹² Enckell, *Sanning*, 1966, s. 50.

¹³ Bull, *Ekeo og regnbue*, 1987, s. 112.

¹⁴ Wirtanen, *Aforistik i urval*, 1965, s. 13.

¹⁵ Jfr Fricke: ‘Aphorismus’, 1992, s. 780.

ein festes Spannungsgefüge bringen können, als in einer von der Sache selbst herkommenden Überzeugungskraft,¹⁶

[Effekten ligger oftast mer i djärvheten och originaliteten hos förbindelserna, som kan ställa helt olika förhållanden i spänningsfull relation, än i en övertygande kraft som härrör ur saken själv],

skriver Wilhelm Grenzmann:

Den svages egenkärlek är alltid proportionellt större än den starkes.¹⁷ (Atos Wirtanen)

Det Mod, der forudsætter Aandsnærværelse, troer jeg, staaer i et omvendt Forhold til Lærdom.¹⁸ (Poul Martin Møller)

Min Betragtning af Livet er aldeles meningsløs. Jeg antager, at en ond Aand har sat et Par Briller paa min Næse, hvis ene Glas forstørrer efter uhyre Maalestok, hvis andet Glas formindsker efter samme Maalestok.¹⁹ (Søren Kierkegaard)

Wirtanens aforism om egenkärlek rymmer två irritationsmoment för läsaren. Wirtanen gör gällande att den svage tycker om sin egocentrism och att den är proportionellt större än den starkes självbelåtenhet. Det strider mot den vanliga uppfattningen "ju svagare den svage desto starkare den starke". Ett omvänt proportionalitetsförhållande vänder Wirtanen till ett proportionellt förhållande och hävdar dessutom att den svage principiellt tycker mer om sin roll än den starke. Ett sådant påstående accepterar inte läsaren utan motstånd. Därutöver reflekteras och ifrågasätts på så vis en allmänt känd övertygelse. Samtidigt är det problematiskt att kvantifiera ett

¹⁶ Grenzmann, 'Probleme des Aphorismus', 1976, s. 201.

¹⁷ Wirtanen, *Aforistik*, 1965, s. 15.

¹⁸ Møller, 'Strøtanker II', 1873, s. 147.

¹⁹ Kierkegaard, *Enten – Eller*, 1997, s. 33.

mentalt tillstånd som självbelåtenhet och att jämföra det intersubjektivt.

Poul Martin Møller upprättar med sin aforism om mod ett proportionalitetsförhållande som är något svagare: ju mindre någon vet, desto större är hans mod. Men det är inte frågan om mod i allmänhet utan modet specificeras närmare som i en matematisk formel $\{x \mid E(x)\}$ och gäller endast det mod som förutsätter sinnesnärvaro, d.v.s. mängden av alla x med egenskapen $E(x)$, $x = \text{mod}$ och $E = \text{sinnesnärvaro}$. Omvänt betyder det: ju lärdare en människa är, desto mindre är hans mod som förutsätter sinnesnärvaro. Møller inskränker det aforistiska påståendet med hjälp av ett inskjutet personligt "troer jag" och förminskar på så sätt den matematiska exaktheten. I motsats till Wirtanen, som presenterar proportionalitetsförhållandet mellan den svage och den starke som en orubblig lag, är Møller tveksam till om det hävdade sammanhanget verkligen består och försvagar sitt logiskt uppbyggda argument.

Søren Kierkegaards glasögon-aforism ur "Diapsalmata" i *Enten-eller* är ett annat exempel på hur aforimer konstrueras med hjälp av relations- och proportionalitetsförhållanden. Också Kierkegaard presenterar i sin aforism ett omvänt proportionalitetsförhållande. Men han jämför inte intersubjektiva mentala tillstånd utan olika visuella sinnesiakttagelser som gjorts av jagets högra respektive vänstra öga. Sin slutsats presenterar han direkt i aforismen: "Min Betragtning af Livet er aldeles meningsløs." Som Descartes i sina *Meditationes*²⁰ har också Kierkegaard en ond ande i huvudet som hindrar jaget från en klar och oförfalskad syn på sitt liv. Den sätter glasögon på jagets näsa, så att det ena glaset förstör världen för ögat, det andra däremot förminskar världen med samma faktor. I motsats till Descartes, som slutligen tillintetgör den onde anden med sitt "cogito-ergo-sum-argument", försvinner hos Kierkegaard inte jagets grumliga sinnesiakttagelse. Förvånad blir läsaren däremot

²⁰ Descartes, *Meditationen*, 1994.

av att verklighetens förstoring och förminskning visserligen står i ett proportionellt sammanhang till varandra men att den som bär glasögonen inte känner till detta. Matematiskt är det inget problem: Känner man till en storhet, t.ex. den förstörade världen V1 och den andra storheten, t.ex. den förminskade världen V2, och båda står i ett proportionellt förhållande, så kan man utan svårighet räkna ut x , d.v.s. förstörings- eller förminskningsfaktorn. Resultatet är realiteten R, den oförfalskade synen på världen V. Men den matematiska ekvationen verkar inte gå jämnt upp. Jaget förkastar den, hävdar ekvationens meningslöshet och påstår på så sätt att andra regler och lagar gäller för den mänskliga iakttagelsen. Samtidigt visar jaget att man inte kan dra samma logiska slutsatser på det mentala området som i matematiken och naturvetenskapen och förkastar dessutom Descartes analytiskt-logiska cogito-ansats i sin glasögon-aforism.

Vid sidan om proportionalitets- och relationsförhållanden utnyttjar aforistiker gärna geometriska figurer för att förklara sina abstrakta tankegångar. Hans Ruin försöker så, t.ex. på ett metaforiskt sätt, förklara skillnaden mellan Strindberg och Ibsen:

[...] För den ene [Strindberg] var bredden, för den andre [Ibsen] intensiteten karakteristisk. Ville man i en bild koncentrera olikheten mellan dem, så kunde man för Strindberg bruka våglinjens bild, för Ibsen cirkeln. Våglinjens form är öppen, den är stadd i evig rörelse – framför den utbreder sig oändligheten. Cirkeln form däremot är sluten, innebär fulländning i begränsningen.²¹
(Hans Ruin)

Också Wirtanen använder en geometrisk beskrivning för att relatera fyra filosofer och en aforistiker respektive lyriker till varandra. Med en spindelvävsbild demonstrerar han hur de påverkade varandra:

²¹ Ruin, *Den mångtydiga människan*, 1966, s. 64/65.

Ta fyra namn – Spinoza och Kierkegaard, Kant och Westermarck – och koordinera dem medels fyra linjer med en gemensam skärningspunkt. Vad finner man i koordinaternas brännpunkt? – Ingen mer och ingen mindre än *Gunnar Björling*. Som spindeln i nätets centrum lurar han, tålmodig och påpasslig, på sitt byte: den relativistiskt universella moraldefinitionen.²² (Atos Wirtanen)

På frågan varför geometrin syns vara lämpligare än t.ex. filosofin för att beskriva världen försöker Karin Boye ge ett svar i sin aforism daterad 26.10.1921:

När geometrin från ett axiom, låt oss säga: “en del är ej större än det hela”, sluter sig till något, så är slutledningen relativ, ej absolut. Varför? Jo, detta axiom har visserligen giltighet för oss, som aldrig ha erfårit en del större än det hela, men det utesluter inte, att varelser med andra förutsättningar kunde ha andra erfarenheter och alltså helt andra geometriska begrepp, fastän vi naturligtvis ej kunna tänka oss något sådant. Likväl är geometrin *sann*, ty vad vi med den vilja undersöka, är icke det absoluta, utan vår relativa värld. Filosofien däremot (nämligen den metafysiska), som utgår från våra synnerligen bristfälliga logiska och psykologiska erfarenheter och vill på den grunden undersöka världens byggnad och framtränga till den absoluta kunskapen, är misslyckad.²³ (Karin Boye)

Boye formulerar aforismens dilemma när hon förklarar skillnaden mellan geometri och filosofi. Liksom filosofin befinner sig aforismen – menar Stephan Fedler – i ett slags “‘Niemandland’ zwischen Philosophie und Poesie”,²⁴ [“ingenmansland” mellan filosofi och poesi]. Aforismen bemödar sig om att förkunna sanningar och

²² Wirtanen, *Aforistik*, 1965, s. 22.

²³ Boye, ‘Tankejournalen’, 1949, s. 54/55.

²⁴ Fedler, *Aphorismus*, 1992, s. 8.

absoluta påståenden om världen men inte med ett absolut utan bara med ett relativt instrument, geometrin. Med relativa slutsatser vill aforismen dra absoluta slutsatser.

Till vilka dunkla handlingar logiska slutsatser kan leda, om man överför dem på praktiska mänskliga handlingar och relationer emellan människor, visar en aforism av Olaf Bull:

Hvis man reiser tre gange om dagen paa jernbane, er der tre gange saa stor sansynlighed for, at der kan komme en ulykke. Likeledes, hvis man gifter sig, og bestaar af tre personer istedet for *én*. Derfor bør man være unglar, af statistiske grunde. Man bør fremby minst mulig blink likeoverfor skjæbnen!²⁵

Och så är det åter igen Karin Boye som vågar en förklaring till varför det logiska tänkandet åstadkommer klarhet inom matematiken och naturvetenskapen men är odugligt för det mänskliga livet:

Ett exempel på hur illa det går att använda lärobokens logik, geometris och matematikens ”tankeklarhet” i livet:

A: ”Det är synd om en människa först då hon tror att hon ingenting är.”

B: ”Det är synd om en människa först då hon tror att hon är något.”

Logiken säger: A är här icke B, B är icke A. Är A sant, så är B osant, och tvärtom.

Men ser man psykologiskt på saken, så har både A och B rätt. Logiken rör sig här med abstraktioner, draga ur orden. Logiken har vant sig vid att identifiera ord och begrepp, och de som tänka logiskt skematisera gärna. (Måtte himlen skydda och bevara ”Kvinnologiken”!) För de psykologiska verkligheterna är det emellertid inte lika lätt att uppställa allmänt gällande namn, då de ju endast uppfattas av en enda individ, och för att här kunna handskas med enkla ord stryker logiken ett streck över olikheten

²⁵ Bull, *Ekko og regnbue*, 1987, s. 42.

mellan de betydelser människor lägga i ett ord.

Naturligtvis är detta riktat mot en *falsk* logik. Men det är den man lär sig i skolan. Jag har hört människor säga, att geometrin och matematiken (den högre!!) lärt dem att tänka klart. Det är nog misstag. Den matematiska logiken är oduglig för livets behov. Den s.k. Kvinnologiken är mycket kvickare.²⁶ (Karin Boye)

Också logiska slutsatser i aforismer visar därmed att logiskt tänkande är nyttigt inom naturvetenskapliga sammanhang men däremot inte kan tjäna som praktiska handlingsinstruktioner.

Så återstår frågan om varför aforismer över huvud taget tar upp matematiskt-naturvetenskapliga metoder och uttrycksformer. Å ena sidan beror det säkerligen på aforismens tradition; å andra sidan på de kriterier som tillskrivs aforismen som genre. Till aforismens icke-litterära förelöpare hör bl.a. Hippokrates (460-377 f. Kr.) "aforismoi". Därvid handlar det om medicinskt-vetenskapliga lärosatser vilkas efterverkningar aldrig inskränkt sig endast till läkarområdet. Istället genererade de en av traditionen uppburen form för naturvetenskaplig kunskap och epistemologisk reflektion. I början av 1800-talet återfinns Hippokrates satser inom det naturvetenskapliga området, dels hos den moderna och experimentella Lichtenberg, dels i Schellings spekulativt naturvetenskapliga skrifter, hos Humboldt och Novalis.²⁷ Den moderna litterära aforismen – så min tes – anknyter med sina matematiskt-naturvetenskapliga tecken, operationer, termer och logiska slutsatser formellt till den gamla naturvetenskapliga kunskapstraditionen. Men ändamålet har skiftat från kunskapsöverföring till kunskapsutvinning. Gerhard Neumann talar om aforismens "denkexperimentellen Charakter"²⁸ [tankeexperimentella karaktär] som tjänar som kunskapets verktyg men ställer

²⁶ Boye, 'Tankejournalen', 1949, s. 45/46.

²⁷ Jfr Fricke, 'Aphorismus', 1992, s. 782.

²⁸ Neumann, *Aphorismus*, 1976, s. 3.

accepterade sanningar i fråga.²⁹ Genom att kontrastera två så olika diskurser som den matematiskt-naturvetenskapliga diskursen och aforismens filosofiska respektive poetiska diskurs provocerar aforistikerna medvetet läsarna. Aforismförfattarna väcker läsarnas intresse för det interdisciplinära tänkandet och förser dem med vetenskapliga instrument som matematiken, fysiken och logiken begagnar mycket oftare än filosofin eller poesin. Gerhard Neumann konstaterar:

Wie schon der Aphorismus um 1800, so werden auch die heutigen Texte dieser Gattung wieder zum lebendigen Ausdruck des Konflikts von logisch-mathematischer und ästhetischer Wahrheit. Sie versuchen so etwas wie eine Rettung der "erlebten" gegen die "berechnete" Welt, freilich nicht im Sinne wehmütiger Wiederherstellung des durch wissenschaftliche Erkenntnis „Verlorenen“, sondern durch die in aller Radikalität unternommene kritische Bewußtmachung auseinandergesprengrter Extreme: rationale Schärfe und differenzierte Erlebnisqualität sind ihre Merkmale, nirgends aber Sentimentalität und Gefühligkeit. [...]. Vielmehr stellt er [der Aphorismus] sich diesem Widerspruch wie vielleicht keine andere literarische Gattung, indem er den Konflikt beider "Weltordnungen" selbst zur Bedingung der Möglichkeit von Erkenntnis erhebt.³⁰

[Liksom redan aforismen omkring 1800 blir också genrens texter idag till ett levande uttryck för en konflikt mellan logisk-matematisk och estetisk sanning. Texterna svarar för den "upplevda" gentemot den "beräknade" världen. Detta sker emellertid inte i form av ett vemodigt återställande av något "förlorat" genom vetenskapliga rön, utan med hjälp av ett radikalt och kritiskt medvetande av söndersprängda extremer: deras kännetecken är rationell skärpa och differentierad upp-

²⁹ Jfr Neumann, *Ideenparadiese*, 1976, s. 15/16.

³⁰ Neumann, *Aphorismus*, 1976, s. 15/16.

levelse men aldrig sentimentalitet eller känslighet. [...] den [aforismen] nyttjar snarare – som kanske igen annan litterär genre – denna motsägelse genom att anse dessa världsordningarnas konflikt som själva förutsättningen för möjlig insikt.]

Genom att aktualisera matematik och naturvetenskap verkar aforismerna ytligt sett vara vetenskapliga, även när läsaren ganska fort märker att de ibland hävdar saker och ting som inte alls kan kontrolleras rationellt. Ludwig Wittgenstein lanserar i *Tractatus logicus philosophicus* – som själv delvis är skriven i aforistisk form – tesen att bara naturvetenskapen kan uttala sanna satser om världen. Överför man det på aforismen, ligger det nära att anta att matematiskt-naturvetenskapliga referenser i första hand tjänar det aforistiska kriteriet gnomicitet, som alltid vid sidan av korthet och diskontinuitet nämns som ett av aforismens främsta kännetecken. Det är, som Anders Olsson understryker,³¹ framför allt ett moraliskt sanningsskrav, men strävan efter sanningen, vare sig det nu är inom det moraliska eller matematiskt-naturvetenskapliga området, beror på fasta storheter respektive en objektivt mätbar värld. Matematiska tecken, fysikaliska storheter och formler garanterar objektivitet och verkar kunna gripa världen mer precist och exakt än t.ex. litteraturvetenskapen eller filosofin. Ett "likhetstecken", "plus-tecken" eller en fysikalisk lag som "hävarmsprincipen" har större auktoritet än ord som "är", "och", "och till lika" eller ett enkelt tankstreck.

Fortsätter man att följa Wittgensteins argumentation och överför den på aforistiska satser, så består paradoxen i att de "per se" inte kan uppfylla gnomicitetens kriterium. Enligt Wittgensteins terminologi är logiska, filosofiska och etiska och samtidigt aforistiska satser inga egentliga, inga meningsfulla satser. De är meningslösa respektive absurda.³² Liknande tankar hade väl Karin Boye när hon

³¹ Jfr Olsson, *Skilnadens konst*, 2006, s. 58. Olsson övertar aforismens tre nämnda kriterier från Philippe Moret.

³² Jfr Gabriel, 'Logik als Literatur?', 1978, s. 355. Wittgenstein skiljer mellan

– som i aforismen ovan – betraktar geometrin som undersökningsinstrument för den empiriska världens krav på sanning men samtidigt betecknar filosofin som misslyckad på grund av dess metafysiska inriktning, vilken stödjer sig på våra utomordentligt bristfälliga psykologiska erfarenheter.³³

Också Wittgenstein hävdar att man inte kan tala meningsfullt om världen som helhet. Framförallt satser om existensen är för honom absurda, eftersom meningsfulla satser syftar till fakta, d.v.s. någonting i världen. Meningsfulla satser kan därför bara säga någonting om föremål i världen och inte om världen som föremål.³⁴ Det handlar alltså om en paradox när matematisk-naturvetenskapliga aforismer med hjälp av de exakta vetenskaperna försöker uppnå det sanningskrav som tillskrivs dessa vetenskaper. Eftersom denna typ av aforismer inte formulerar matematisk-naturvetenskaplig kunskap är de inte i stånd att säga sanna satser om världen. Så innebär också Soyas metaaforism en motsägelse i sig, när den hävdar att många av de bästa aforismerna har formen av fysikaliska lagar och blir helt geniala om de till på köpet är lika riktiga. Logan Pearsall Smith skriver beträffande detta:

[Der Aphorismus als kurze prägnante Äußerung, die eine Wahrheit von allgemeiner Bedeutung enthält] unterscheidet sich vom Axiom, das die Äußerung einer evidenten Wahrheit darstellt, und vom Theorem, das einen nachweisbaren Satz in der Naturwissenschaft und in der Mathematik bedeutet. Das Theorem, nach dem “die drei Winkel eines Dreiecks gleich zwei rechten Winkeln” sind, ist obwohl es sich um die Darstellung einer allgemeingültigen Wahrheit handelt, kein Aphorismus; denn der Aphorismus befaßt sich mit dem Leben und der Natur des

“sinnvollen, sinnlosen und unsinnigen Sätzen” [meningsfulla, meningslösa och absurda satser].

³³ Jfr Boye, ‘Tankejournalen’, 1949, S. 54/55.

³⁴ Jfr Gabriel, ‘Logik als Literatur?’, 1978, S. 356.

Menschen, und seine Wahrheiten unterliegen nicht der wissenschaftlichen Beweisführung.³⁵

[[Aforismen som kort och pregnant utsägelse som innehåller en allmängiltig sanning] skiljer sig från axiomen som framställer utsägelsen av en uppenbar sanning. Den skiljer sig också från teoremen som betyder en bevislig mening inom naturvetenskapen och matematiken. Teoremen – “en trekants tre vinklar är lik två räta vinklar” – är ingen aforism även om det rör sig om framställningen av en allmängiltig sanning, eftersom aforismen befattar sig med livet och människans natur och dess sanningar är inte underkastade den vetenskapliga bevisföringen.]

Visserligen har aforismer därmed inget matematiskt-naturvetenskapligt kunskapsvärde d.v.s. de är inte som Hypokrates *Aphorismoi* bärare av kunskap, men ändå fungerar de som medel för det ändamål som Wittgenstein uppställer i *Tractatus* som helhet:

Meine Sätze erläutern dadurch, daß sie der, welcher mich versteht, am Ende als unsinnig erkennt, wenn er durch sie – auf ihnen – über sie hinausgestiegen ist. (Er muß sozusagen die Leiter wegwerfen, nachdem er auf ihr hinaufgestiegen ist) – Er muß diese Sätze überwinden, dann sieht er die Welt richtig.³⁶

[My propositions serve as elucidations in the following way: anyone who understands me eventually recognizes them as nonsensical, when he has used them – as steps – to climb up beyond them. (He must, so to speak, throw away the ladder after he has climbed up it.) He must transcend these propositions, and then he will see the world aright.]³⁷

Målet är alltså inte kunskapen om världen, det vore naturveten-

³⁵ Smith, ‘Einleitung zu einer Sammlung englischer Aphorismen’, 1976, s. 147.

³⁶ Wittgenstein, *Tractatus*, 1995, s. 85.

³⁷ Wittgenstein, *Tractatus Logico Philosophicus*, övers. David Pears and Brian McGuinness, London 2001, s. 89.

skapens uppgift, inte heller en analys av denna kunskaps betingelser, det vore logikens och vetenskapsteorins uppgift. Istället är Wittgensteins syfte att se världen som helhet riktigt. Målet är därmed att nå det som etiken vill förklara men inte kan förklara, som Gottfried Gabriel skriver. Gabriels slutsats skulle kunna varieras så här: Det viktigaste låter sig inte sägas med meningsfulla satser som uppfyller matematikens och naturvetenskapens krav.³⁸

Liksom Wittgenstein stöter den matematisk-naturvetenskapliga aforismen mot språkets gränser, när den vill uttrycka det outsägliga med inkorrekta medel.³⁹ Aforismen i uppsatsens överskrift – “Det gråa lilla på en fläck – tre stenar och en m²”⁴⁰ – står som inbegreppet för experimentet att fatta det outsägliga i språket. Så ska det här igen uppställas en matematiskt exakt definition av något som inte kan fattas med ord men kan uttryckas ännu mindre med hjälp av en matematisk formel som rymmer “tre stenar” som platshållare. Aforismens definitionskraft leds på detta vis ad absurdum. Det Gabriel konstaterar om den aforistiskt skrivna *Tractatus* gäller på så sätt också för matematiskt-naturvetenskapliga aforismer:

Die Sätze des Tractatus sind zwar nicht wahr (im Sinne der logischen oder empirischen Wahrheit), sondern unsinnig (also auch nicht falsch); aber sie überflügeln die Wahrheit (der Logik und der Wissenschaft), indem sie den Weg weisen, die Welt richtig zu sehen.⁴¹

³⁸ Jfr Gabriel, ‘Logik als Literatur?’, 1978, s. 357-358. Gabriels originalcitatt är: “Das Wichtigste lässt sich nicht in sinnvollen, den Kriterien der wissenschaftlichen Verständlichkeit genügenden Sätzen sagen.” [Det viktigaste kan inte sägas med meningsfulla satser som uppfyller vetenskapliga kriterier.]

³⁹ Jfr Gabriel, ‘Logik als Literatur?’, 1978, s. 360.

⁴⁰ Björling, ‘Fågel badar snart i vattnen’, 1995, s. 50.

⁴¹ Gabriel, ‘Logik als Literatur?’, 1978, s. 361. Gabriel syftar här på en meta-aforism av Karl Kraus: “Ein Aphorismus braucht nicht wahr zu sein, aber er soll die Wahrheit überflügeln. Er muß mit einem Satz über sie hinauskommen.”

[Satserna i *Tractatus* är visserligen inte sanna (i den logiska eller empiriska sanningsns bemerkelse) utan absurda (alltså inte heller falska); men de överträffar (logikens och vetenskapens) sanning genom att visa vägen att se världen riktigt.]

Liksom filosofins satser bara har ett värde – det är den slutsats Gabriel drar av *Tractatus* – “wenn sie uns helfen, den Sinn eigentlicher Sätze zu klären bzw. die Unsinnigkeit anderer Sätze, insbesondere die Unsinnigkeit philosophischer Sätze selbst”⁴² [när de hjälper oss att reda ut meningen av egentliga satser respektive absurditeten hos andra satser, framför allt absurditeten hos de filosofiska satserna själva], så har också de matematiskt-naturvetenskapliga aforismerna till syfte att reda ut absurditeten av sina egen påståenden.

Litteratur

- Bang, Herman: *Aforismer*. [udg. av Harry Jacobsen] København/Oslo 1973.
- Björling, Gunnar: ‘Fågel badar snart i vattnen’, in: *Gunnar Björling. Skrifter II*. Norrköping 1995.
- Boye, Karin: ‘Tankejournalen’, in: *Samlade skrifter av Karin Boye. Varia*. Stockholm 1949.
- Bull, Olaf: *Ekeo og regnbue. Notater fra en dikters verksted*. [udg. av Frans Lasson] Oslo 1987.
- Descartes, René: *Meditationen über die Grundlagen der Philosophie: mit sämtlichen Einwänden und Erwiderungen*. [udg. och övers. av Artur Buchenau] (= Philosophische Bibliothek, Bd. 27) Hamburg 1994 [1915].
- Enckell, Rabbe: *Och Sanning?* Stockholm 1966.

[En aforism behöver inte att vara sann men den ska överflygla sanningen. Den måste med en enda mening nå bortom den.]

⁴² Gabriel, ‘Logik als Literatur?’, 1978, s. 355.

- Fedler, Stephan: *Der Aphorismus. Begriffsspiel zwischen Philosophie und Poesie*. Stuttgart 1992.
- Fricke, Harald: 'Aphorismus', in: *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. [utgiv. av Gert Ueding] vol. 1, Tübingen 1992, s. 773-790.
- Gabriel, Gottfried: 'Logik als Literatur? Zur Bedeutung des Literarischen bei Wittgenstein', in: *Merkur. Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken*. [utgiv. av Hans Paeschke] år 1978, häfter 356-367, s. 353-362.
- Grenzmann, Wilhelm: 'Probleme des Aphorismus', in: Neumann, Gerhard (utgiv.): *Der Aphorismus. Zur Geschichte, zu den Formen und Möglichkeiten einer literarischen Gattung*. Darmstadt 1976, s. 177-208.
- Kierkegaard, Søren: *Enten – Eller. Første del*, in: Søren Kierkegaards skrifter [utgiv. av Cappelørn, Niels Jørgen (u.a.)] vol. 2. København 1997.
- Lichtenberg, Georg Christoph: *Sudelbüchle*. Wiesbaden 2006.
- Møller, Poul Martin: 'Strotanker II. 1822-1826', in: *Poul M. Møllers Efterladte Skrifter*, vol. 1-3, [udg. av Christian Winther] vol. 2. København 1873, S. 139-155.
- Neumann, Gerhard (udg.): *Der Aphorismus. Zur Geschichte, zu den Formen und Möglichkeiten einer literarischen Gattung*. Darmstadt 1976.
- Neumann, Gerhard: *Ideenparadiese. Untersuchungen zur Aphoristik von Lichtenberg, Friedrich Schlegel und Goethe*. München 1976.
- Olsson, Anders: *Skällnadens konst. Sex kapitel om moderna fragment*. Stockholm 2006.
- Ruin, Hans: *Den mångtydiga människan*. Stockholm 1966.
- Smith, Logan Pearsall: 'Einleitung zu einer Sammlung englischer Aphorismen', in: Neumann, Gerhard (Hrsg.): *Der Aphorismus. Zur Geschichte, zu den Formen und Möglichkeiten einer literarischen Gattung*. Darmstadt 1976, s. 144-158.
- Soya: *Lommeuld. 344 indfald og udfald*. København 1955.
- Wirtanen, Atos: *Aforistik i urval*. Tammerfors 1965.
- Wittgenstein, Ludwig: *Tractatus logico-philosophicus. Tagebücher 1914-1916, Philosophische Untersuchungen*. [Werkausgabe vol. 1, 10. uppl.] Frankfurt a.M. 1995.
- Wittgenstein, Ludwig: *Tractatus logico-philosophicus*. [övers. David Pears och Brian McGuinness] London 2001.